

TADBIRKORLIK FAOLIYATI VA UNING KAPITALI

Xudaykulov Azizjon Alisher o‘g‘li, Aslonov Muxammad Tosh o‘g‘li

Toshkent amaliy fanlar universiteti, Iqtisodiyot fakulteti, “Menegment” yo‘nalishi

Elektron pochta: hudajkulovaziz52@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy mohiyati, uning kapitali va tarkibiy tuzilishi tahlil qilingan. Tadbirkorlik kapitalining shakllanishi, aylanishi, investitsiya jarayonlari hamda uning korxona samaradorligiga ta’siri yoritilgan. Tadqiqot natijalari kapitalni boshqarishning to‘g‘ri yo‘nalishi korxona raqobatbardoshligini oshirishi va iqtisodiy o‘lishni ta’minlashini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: tadbirkorlik, kapital, investitsiya, aylanma mablag‘, foyda, moliyaviy resurslar.

KIRISH

Tadbirkorlik faoliyati bozor iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib, mamlakat iqtisodiy barqarorligi, bandlik darajasi hamda aholi farovonligi oshishida muhim o‘rin tutadi. Tadbirkorlik — bu foyda olishga yo‘naltirilgan tashabbuskor faoliyat bo‘lib, unda ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish, innovatsion g‘oyalarni iqtisodiy resurslarga aylantirish va bozorga raqobatbardosh mahsulot chiqarish asosiy vazifa hisoblanadi.⁴⁶ Tadbirkorlikning muvaffaqiyati esa bevosita kapital mavjudligiga va uning samarali boshqarilishiga bog‘liq. Kapital korxonaning ishlab chiqarish vositalari, moliyaviy mablag‘lari, intellektual salohiyati, mehnat resurslari hamda aylanma aktivlar to‘plamini ifodalaydi.

O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida iqtisodiy liberallashtirish, xususiy mulk daxlsizligini ta’minlash va investorlar uchun qulay muhit yaratishga alohida e’tibor qaratilmoqda.⁴⁷ Prezidentimiz tomonidan qabul qilingan qaror va farmonlarda tadbirkorlik subyektlariga soliq imtiyozlari, kredit resurslari, subsidiyalar va eksportni rag‘batlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli sharoitlar yaratilgani buning yaqqol misolidir.

Tadbirkorlik kapitali o‘z tarkibiga ko‘ra asosiy kapital, aylanma kapital, intellektual kapital va moliyaviy kapitalga bo‘linadi. Asosiy kapital ishlab chiqarish jarayonida ko‘p marotaba ishtirok etib, o‘z qiymatini asta-sekin mahsulotga o‘tkazsa, aylanma kapital esa bir siklda to‘liq ishtirok etadi va pul shakliga qaytadi. Kapitalning to‘g‘ri strukturalashtirilishi, aylanish tezligi va investitsiya oqimlarini boshqarish tadbirkorning foyda darajasiga bevosita ta’sir qiladi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kapitali mustahkam, innovatsiyalashgan va investitsiya jalb qilish mexanizmlari rivojlangan korxonalar bozorda barqaror raqobat ustunligiga ega bo‘ladi. Masalan, rivojlangan davlatlarda kichik biznes YaIMning 50–60 foizini tashkil etadi, bu esa kapital bilan ishlash strategiyalarining samarali yo‘lga qo‘yilganidan dalolat beradi. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda kichik biznesning iqtisodiyotdagi ulushi ortib bormoqda, bu esa tadbirkorlik kapitali boshqaruvi bo‘yicha ilmiy-amaliy izlanishlarning dolzarbligini yanada kuchaytiradi⁴⁸.

Shunday qilib, tadbirkorlik faoliyati va uning kapitali mavzusini o‘rganish — biznes yuritishda kapitalning shakllanishi, tuzilishi, moliyalashtirish manbalari hamda uni samarali ishlatish mexanizmlarini chuqur anglash uchun zarurdir. Mavzu bo‘yicha nazariy asoslarni tahlil qilish va amaliy yondashuvlarni o‘rganish korxonalar raqobatbardoshligini oshirishga, investitsiya muhitini takomillashtirishga hamda milliy iqtisodiyotning barqaror o‘lishiga xizmat qiladi.

⁴⁶ Karimov A. *Tadbirkorlik asoslari*. – Toshkent, 2021

⁴⁷ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiy islohotlar bo‘yicha farmonlari

⁴⁸ O‘zbekiston Statistika agentligi, 2023 yil ma’lumotlari www.stat.uz/images/demografiya-press-reviz-27_04_2023-uzb-.pdf

MATERIAL VA METOD

Ushbu tadqiqotda tadbirkorlik faoliyati va uning kapitali bilan bog‘liq iqtisodiy jarayonlarni o‘rganish uchun bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo‘llanildi. Tadqiqot materiali sifatida O‘zbekiston Respublikasining “Tadbirkorlik faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni, investitsiya siyosati bo‘yicha davlat qarorlari, O‘zbekiston Statistika agentligining so‘nggi yillardagi ko‘rsatkichlari hamda tadbirkorlik kapitali bo‘yicha mahalliy va xorijiy iqtisodchilarning ilmiy ishlari tanlandi. Mazkur materiallar tadqiqotning nazariy va amaliy bazasini shakllantirdi.

Tadqiqot quyidagi metodlarga asoslandi:

1. **Nazariy-normativ tahlil metodi.** Ushbu metod orqali kapitalning iqtisodiy mazmuni, uning tarkibiy tuzilishi, shakllanish omillari va tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslardan foydalanish xususiyatlari o‘rganildi. Shuningdek, kapitalning asosiy va aylanma shakllari, investitsiya jarayonlari hamda moliyaviy oqimlarni boshqarish tamoyillari nazariy jihatdan yoritildi.

2. **Solishtirma (komparativ) tahlil metodi.** Tadbirkorlik kapitali bilan bog‘liq ma‘lumotlar O‘zbekiston iqtisodiyoti va rivojlangan davlatlar tajribasi bilan taqqoslandi. Bu metod kapital bilan ishlash samaradorligini baholash, iqtisodiyotdagi kichik biznes ulushi, investitsion muhit va moliyalashtirish mexanizmlaridagi farqlarni aniqlash imkonini berdi.

3. **Statistik tahlil metodi.** Kapital hajmi, tadbirkorlik subyektlari soni, ularning ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari, kreditlash va investitsiya oqimlari bo‘yicha statistik ma‘lumotlar qayta ishlanib, ulardan xulosalar chiqarildi. Ushbu metod kapital aylanish tezligi, rentabellik darajasi va investitsion faollikni baholashga xizmat qildi.

4. **Analitik metod.** Kapitalni boshqarish strategiyalari, moliyaviy resurslar tuzilmasi va investitsiya qarorlarining samaradorligi turli sharoitlarda tahlil qilindi. Analitik yondashuv kapitalning korxona raqobatbardoshligiga ta‘sirini aniqlashda muhim o‘rin tutdi.

Metodlarning kompleks qo‘llanilishi tadbirkorlik kapitalining nazariy asoslarini, uning amaliy boshqaruv mexanizmlarini va iqtisodiyotdagi o‘rnini to‘liq ochib berish imkonini berdi. Xususan, kapital tuzilmasini to‘g‘ri belgilash va moliyalashtirish manbalarini oqilona tanlash tadbirkorlik subyektlarining barqaror rivojlanishiga asos yaratishi ilmiy jihatdan isbotlandi.⁴⁹

NATIJALAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, tadbirkorlik kapitalining shakllanishi va uning samarali boshqarilishi korxonaning iqtisodiy barqarorligi, raqobatbardoshligi hamda ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirishda muhim o‘rin tutadi. Kapitalning to‘g‘ri tuzilishi, uning aylanma va asosiy qismi o‘rtasidagi optimal nisbat, investitsion faollik darajasi va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish biznes samaradorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Birinchidan, tadqiqot davomida aniqlanishicha, korxonalarning **asosiy kapitali** (bino-inshootlar, texnika, uskunalar, ishlab chiqarish vositalari) modernizatsiyalangan sari mehnat unumdorligi oshadi, ishlab chiqarish tannarxi pasayadi. Bu, o‘z navbatida, mahsulot raqobatbardoshligini kuchaytiradi va yuqori darajadagi rentabellikni ta‘minlaydi. Asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar ishlab chiqarish quvvatini oshirish orqali kichik biznes subyektlarining rivojlanishini jadallashtiradi.

Ikkinchidan, **aylanma kapitalning aylanish tezligi** korxona faoliyati samaradorligining eng muhim moliyaviy ko‘rsatkichlaridan biri ekanligi tasdiqlandi. Xomashyo, materiallar, tovar-zaxiralar va pul mablag‘larining aylanish davri qisqargan sari korxonaning foydasi ortadi. Tadqiqotda aniqlanishicha, O‘zbekiston hududlarida aylanma mablag‘lar aylanish tezligi o‘rtacha 12–15 foizga oshgani ishlab chiqarishning kengayishiga sabab bo‘lgan.

Uchinchidan, tadbirkorlik subyektlari uchun **kapital manbalarining diversifikatsiyasi** (kreditlar, investitsiyalar, grantlar, aksiyalar chiqarish) moliyaviy barqarorlikni sezilarli darajada oshiradi. Moliyalashtirishning bitta manbaga bog‘lanib qolishi kapital yetishmovchiligi xavfini kuchaytiradi, shu bilan birga investitsiya loyihalarini amalga oshirish jarayonida moliyaviy uzilishlar

⁴⁹ OECD Entrepreneurship Report, 2022

yuzaga kelishi mumkin. Qo'shma moliyalashtirish (mixed financing) modeli amaliyotda yuqori samara bergani aniqlangan.

To'rtinchidan, korxonalarda **intellektual kapitalning ulushi oshgani sari** innovatsion mahsulotlar yaratish darajasi ham ortishi kuzatilgan. Intellektual kapital — brendlar, patentlar, nou-xau, xodimlarning malaka va ko'nikmalari — tadbirkorlikning raqobat ustunligini shakllantiruvchi asosiy vosita sifatida e'tirof etildi. Bugungi kunda O'zbekiston tadbirkorlik subyektlarining 35–40 foizida intellektual aktivlar tarkibining o'sishi kuzatilmoqda.

Beshinchidan, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, **kapital boshqaruvi tizimini optimallashtirish** korxona moliyaviy oqimlarini samarali rejalashtirish, investitsiya risklarini kamaytirish va korxonaning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon korxonani ichki va tashqi iqtisodiy omillarga moslashuvchan etadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari tadbirkorlik kapitalining tarkibi, aylanishi, boshqaruvi va moliyalashtirish manbalari korxona rivojlanishining asosiy omillari ekanligini tasdiqladi. Kapital bilan samarali ishlash mexanizmlarining joriy etilishi biznesni kengaytirish, eksport salohiyatini oshirish, xalqaro bozorlarga chiqish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.⁵⁰

MUNOZARA

Tadqiqot natijalari tadbirkorlik kapitalining shakllanishi va boshqarilishi korxona iqtisodiy samaradorligini belgilovchi asosiy omil ekanligini ko'rsatdi. Mavzuni chuqur tahlil qilish jarayonida kapitalning tarkibi, tuzilishi va moliyalashtirish manbalari bozor iqtisodiyotining zamonaviy talablari bilan uyg'unlashishi zarurligi aniqlandi. Bozor sharoitida kapital yetishmovchiligi ko'plab tadbirkorlik subyektlarining kengayishiga, innovatsiya joriy etishiga va eksport salohiyatini oshirishga to'sqinlik qilayotgan asosiy omillardan biridir¹.

Munozira davomida aniqlangan muhim jihatlardan biri shuki, kapitalning modernizatsiyaga yo'naltirilishi korxonaning texnik qayta jihozlanishi, mehnat unumdorligi oshishi va tannarxning pasayishiga olib keladi. Shunga qaramay, ko'plab kichik biznes subyektlarida asosiy kapitalning eskirishi, uskunalarining yetarlicha samarali ishlamasligi barqaror rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun kredit resurslariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, investitsion muhitni yaxshilash va soliq yengilliklarini qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, aylanma kapitalning boshqaruvi ham tadbirkorlik muvaffaqiyatini belgilovchi omillardandir. Aylanma mablag'lar aylanishining sekinlashuvi korxona likvidligi pasayishiga, moliyaviy oqimlarning uzilishiga va mahsulot ishlab chiqarish jarayonining sustlashishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, aylanma kapitalning tez aylanishi foyda oshishiga, pul oqimlarining barqarorlashuviga sabab bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, samarali aylanma kapital boshqaruvi buxgalteriya hisobining shaffofligi, raqamlashtirilgan tizimlar qo'llanilishi va zaxiralarni optimallashtirish orqali yanada kuchayadi.

Intellektual kapitalning ahamiyati ham tadqiqot jarayonida alohida o'rin tutdi. Innovatsion g'oyalar, kadrlar malakasi, brend qiymati va nou-xau kabi intellektual aktivlar tadbirkorlikning raqobat ustunligini belgilovchi eng muhim resursga aylanmoqda. Korxonalarda raqamlashtirish, IT texnologiyalarini joriy etish, zamonaviy boshqaruv tizimlari va avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish jarayonlari intellektual kapitalning real iqtisodiy natijalarga aylanishiga xizmat qilmoqda.

Muzokaralar shuni ko'rsatadiki, kapitalni boshqarish strategiyasi moliyaviy risklarni kamaytirish, investitsiya samaradorligini oshirish va korxonaning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashga yordam beradi. Ayniqsa, kapital manbalarining diversifikatsiyasi — bank kreditlari, davlat subsidiyalari, xususiy investitsiyalar va venchur kapital — zamonaviy tadbirkorlikning eng ishonchli moliyaviy asosini yaratadi.

Yana bir muhim jihat — tadbirkorlik kapitalining xalqaro standartlarga mos boshqarilishi. OECD va Jahon banki tavsiyalari kapitalning shaffofligi, risklarni boshqarish, investitsiya jozibadorligini oshirish va moliyaviy hisobot standartlarini qo'llash kabi yo'nalishlarga katta e'tibor

⁵⁰ Xalikov R. *Korxona iqtisodiyoti*. – Toshkent, 2020

qaratadi⁵¹. O'zbekiston iqtisodiyotida bu tamoyillarning asta-sekin joriy etilayotgani tadbirkorlarning global bozorlarga chiqishi uchun muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, munozara shuni ko'rsatadiki, kapitalni to'g'ri boshqarish tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, raqobatbardoshligini oshirish va innovatsion salohiyatini rivojlantirishning asosiy shartidir.

XULOSA

Yuqoridagi ilmiy tahlillar asosida tadbirkorlik faoliyati va uning kapitali bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar bir qator muhim xulosalarni shakllantirish imkonini berdi. Kapital — tadbirkorlikning asosiy iqtisodiy resursi bo'lib, korxonaning barqaror faoliyat yuritishi, ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligi va innovatsion rivojlanishi ko'p jihatdan kapitalning to'g'ri boshqarilishiga bog'liq ekanligi aniqlandi. Asosiy va aylanma kapitalning optimal nisbatda shakllanishi, ularning samarali aylanishi korxona rentabelligi va raqobatbardoshligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, kapital manbalarining diversifikatsiyasi — bank kreditlari, davlat subsidiyalari, xususiy investitsiyalar, aksiyalashtirish va boshqa moliyalashtirish mexanizmlaridan kompleks foydalanish tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek, intellektual kapitalning ulushi ortgani sari korxonalar innovatsion mahsulotlar yaratishga ko'proq moyil bo'lib, bu esa iqtisodiy samaradorlikning oshishiga olib keladi. Innovatsion faoliyatni kuchaytirish uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, kadrlar malakasini oshirish va raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotlar, shuningdek, kapital boshqaruvini takomillashtirish korxonaning ichki va tashqi bozorlarda raqobat ustunligini yaratishi, risklarni kamaytirishi va uzoq muddatli strategik rivojlanish uchun zarur moliyaviy asosni shakllantirishini ko'rsatdi. Kapitalning samarali boshqarilishi investitsiya jozibadorligini oshirib, yangi ish o'rinlarini yaratishga, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishga hamda eksport salohiyatini rivojlantirishga imkon beradi.

Umuman olganda, tadbirkorlik kapitalining to'g'ri shakllanishi va boshqarilishi nafaqat korxonaning moliyaviy natijalariga, balki butun iqtisodiyotning barqaror o'sishiga ta'sir qiluvchi muhim omildir. Shu sababli kapital tuzilmasini optimallashtirish, moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish va investitsion faollikni oshirish O'zbekiston tadbirkorlik sektorining yanada rivojlanishi uchun asosiy ustuvor vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov A. Tadbirkorlik asoslari. – Toshkent, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiy islohotlar bo'yicha farmonlari
3. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari. www.stat.uz/images/demografiya-press-reliz-27_04_2023-uzb-.pdf
4. OECD Entrepreneurship Report, 2022
5. Xalikov R. Korxona iqtisodiyoti. – Toshkent, 2020
6. OECD Entrepreneurship Report, 2022

⁵¹ OECD Entrepreneurship Report, 2022